

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

XVII. KÖTET. 10. SZÁM.

AZ ELSŐ MAGYAR BIBLIOGRAPHUS.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

id. SZINNYEI JÓZSEF

LEV. TAGTÓL.

Ára 60 fillér.

BUDAPEST.

1901.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.

- I. k.** I. Solon adótörvényéről. *Tel'fy Ivántól.* Ára 20 f. — II. Adalékok az attikai törvénykönyvhöz. *Tel'fy Ivántól.* 20 f. — III. A legújabb magyar Szentírásról. *Tárkányi J. Belától.* 40 f. — IV. A Nibelungének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. *Szász Károlytól.* 20 f. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása. *Toldy Ferencztől.* 20 f. — VI. A keleti török nyelvről. *Vámbery Ármintól.* 20 f. — VII. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. *Imre Sándortól.* 60 f. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei. a XVI. és XVII. századból. *Bartalus Istvántól.* Hangjegyekkel. 1 K 20 f. — IX. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen szindarabjai. 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. 3. Baldi Magyar olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. 1 K 20 f. — 5. Szenczi Molnár Albert 1574—1633). *Toldy Ferencztől.* — X. A magyar bővített mondat. *Brassai Sámuelről.* 40 f. — XI. Jelentés a felső-ausztriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. *Bartalus Istvántól.* 40 f. (1867—1869.)
- II. k.** I. A Konstantinápolyból legújban érkezett négy Corvin-codexről. *Mátray Gábor* 1. tagtól. 20 f. — II. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. *Szász Károly* r. tagtól 40 f. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. *Joannovits Gy.* 1. tagtól 40 f. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. *Finály Henrik* 1. tagtól. 40 f. — V. Solomos Dénes költeményei és a hét-szigeti görög népnyelv. *Tel'fy Iván* lev. tagtól. 40 f. — VI. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. *Zichy Antal* 1. tagtól. 40 f. — VII. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szótárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növénytani névtár XVII. és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt) *Toldy Ferencz* r. tagtól. 80 f. — VIII. A sémi magánhangzokról és megjelölésök módjairól. *Gr. Kuun Géza* lev. tagtól. 40 f. — IX. Magyar szófejtégetések. *Szilády Aron* 1. tagtól. 20 f. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. *Szénássy Sándor* 1. tagtól. 60 f. — XI. A defterekről. *Szilády Aron* lev. tagtól. 40 f. — XII. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. *Szvorényi Józseftől.* 20 f. (1869—1872.)
- III. k.** I. Commentator commentatus, Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázói után. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 80 f. — II. Apáczai Csérei János Barczai Akos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében. *Szabó Károly* r. tagtól. 20 f. — III. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. *Szabó Imre* t. tagtól. 20 f. — IV. Az első magyar társalalmi regény. Székfoglaló *Vadnai Károly* 1. tagtól. 40 f. — V. Emlékbeszéd Engel József felett. *Finály Henrik* 1. tagtól 20 f. — VI. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ösköltészetre. *Barna Ferdinand* 1. tagtól. 80 f. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső 1. tag felett. *Riedl Szende* 1. tagtól. 20 f. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. *Goldziher Ignác*tól. 60 f. — IX. Emlékbeszéd Grunm Jakab felett. *Riedl Szende* 1. tagtól 20 f. — X. Adalékok Krim történetéhez. *Gr. Kuun Géza* 1. tagtól. 40 f. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. *Riedl Szende* lev. tagtól 40 f. (1872—1873.)
- IV. k.** I. szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarra. *Brassai Sámuel* r. tagtól 80 f. — II. szám. Bálinth Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálmik dana hangjegye. 40 f. — III. szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak mívelése hazánkban. Székfoglaló *Bartal Antal* 1. tagtól 80 f. — IV. szám. A határozott és határozatlan mondatokról. *Barna Ferdinand* 1. tagtól 40 f. — V. szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletre hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. Dr. *Goldziher Ignác*tól. 40 f. — VI. szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanfélék 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. *Budenz József* r. tagtól. 30 f. — VII. szám. Az új szókorról. *Fogarasi János* r. tagtól. 30 f. — VIII. szám. Az új magyar orthologia. *Toldy Ferencz* r. tagtól. 30 f. — IX. szám. Az ik-es igékről. *Barna Ferdinand* 1. tagtól. 30 f. — X. szám. A nyelvújításról. *Szarvas Gábor* 1. tagtól. 1875. 30 f. (1873—1875.)
- V. k.** I. szám. Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. *Barna Ferdinand* lev. tagtól. 50 f. — II. sz. A neo- és palaeologia ügyében. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 60 f. — III. szám. A hangsulról a magyar nyelvben. *Barna Ferdinand* lev. tagtól 60 f. — IV. szám. Brassai és a nyelvújítás. *Ballagi Mór* r. tagtól. 30 f. — V. szám. Emlékbeszéd Kriza János l. t. felett *Szász Károly* 1. tagtól. 50 f. — VI. szám. Művészet és nemzetiség. *Bartalus István* 1. tagtól. 40 f. VII. szám.

AZ ELSŐ MAGYAR BIBLIOGRAPHUS.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

id. SZINNYEI JÓZSEF

LEV. TAGTÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1901.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Az első magyar bibliographus.

(Felolvastatott a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1901. okt. 7-én tartott ülésében.)

Egykori tanáromtól, a tudós Horvát Istvántól hallottam azt a mondást, hogy a történelemnek két szeme van: a geographia és a chronologia. Ezen jeles mondást az irodalomtörténetre is alkalmazhatom olyformán, hogy ennek is két szeme a bibliographia és a biographia; mert ezek nélkül valóban csak homályban tapogatódzunk.

A bibliographusok idejekorán belátták annak szükségét, hogy a könyvezímekeket lehetőleg teljesen adják; még a szerzők neve mellett levő állás, vagy foglalkozás kitétele által is elősegíteni igyekeztek az irodalomtörténetíró munkálkodását.

Czvittinger Dávid volt nálunk az első, ki a XVIII. század elején irodalomtörténetünket megírta latinúl. Külföldön élve és honfitársaitól segítve, felbuzdult a külföld példáján és elég sanyarú körülmények közt megírta ezen úttörő munkáját. Elég sok hibával és hiánynyal, még több aránytalansággal írta meg, de nekünk hálás utódoknak nem ezt kell most tekintenünk, hanem méltányoljuk azon hazafias buzgalmat és törekvést, melylyel ő hazánk irodalmát a külfölddel is megismertetni akarta és megteremtette nálunk az irodalomtörténet eszméjét.

Elég különösnek tűnhetik fel előttünk mégis az, hogy csaknem két századnak kellett elmúlni, míg ezen első érdemes irodalomtörténetírónk élete körülményeiről alig tudtunk meg egyebet, mint a mit munkája czímlapjáról és előszavából kiolvashattunk, t. i. hogy selmeczi nemes származású volt és az altorfi egyetemen tanult, azután visszatért szülőföldre. Én ezen hanyagságot, talán hálátlanságnak is nevezhetném, azzal igyekeztem némileg helyre

hozni, hogy a *Magyar írók élete és munkái*-ban Czvittingernek kalandos életrajzát a szülővárosa levéltárában szerzett adatokból elég körülményesen megírtam és annak a részleteit, a mint munkám szűk kerete engedte, közöltem is.

Éppen egy századdal később jelent meg az első magyar bibliographia, melyet a szerzője nevével kapcsolatosan még most is elég sokat emlegetnek íróink mint *Sándor István Könyvesházát*, de említve találjuk egy másik munkáját is a *Sokfelét*. Életéről azonban annál kevesebbet írtak. Mint annyi sok más írónkról, erről is megfélekedtek; csak származását, tartózkodása helyét és utóbbi időben halálozási dátumát említették. De még ezen néhány sorban is hibás adatot közöltek. Nem törődve az íróval, megelégedtek munkájának használatával. Pedig irodalmunknak ezen tekintélyes leltározója, több oldalról is megérdemelte volna a méltatást, figyelmet, és önzetlen hazafiságért hálánkat.

* * *

Az ősrégi származású szlavniczai és lukai Sándor-család, mely Trencsén megyében telepedett le, a Nozdroviczky- és Zamaróczy-családokkal egy törzsből eredt. Az 1411. osztálylevél szerint Nozdrovicz, Kis-Szlavnicza és Szkalka ősi birtokaikat egymásközt felosztották. A szlavniczai ágból származott család egyik ősenek, Sandrinnak fia, János 1552-ben vette fel a Sándor családi nevet. Ennek leszármazottja Sándor János alnádor 1616-ban élt és ennek fia Ferencz alapította a lukai (nyitramegyei) ágat. Ferencz unokájától, Gáspártól származott Adalbert, a mi Sándor Istvánunk nagyatyja. Adalbertnek testvére volt Gáspár, ki nejének, Tököly Erzsébetnek révén sógora és híve volt Tököly Imrének, 1693—94-ben pedig kurucz tábornok; utóbb azonban a császár pártjára állott és báróságot nyert. Ezen családból származott a Sándor grófi család, mely azonban Sándor Móricz gróffal, az európai híré lovaglóval férfiágon kihalt.

Ily előkelő rokonságnál fogva Sándor István családja nagy tekintélyű volt az országban. Ősi származására büszke, czímerében, a paizsban és a paizs fölötti sisak koronájából kimagasló szarvas nyakát nyíl lövi át. Ezt a jelképet használta a grófi ág és ezt találjuk Sándor István pecsétjén is, mintegy jelképezve az Árpádok idejebeli ősök honfoglaló ereyeit.

Sándor Adalbertnek - ki a XVIII. század első felében élt, nyitrai alispán és m. kir. helytartósági tanácsos volt — két fia : Ferencz és Pál a lukai birtokon megosztott és a család két ágra szakadt. Minket különösen a Ferencz ága érdekel. Ennek első nejétől Bossányi Kriskától született Károly 1730. ápr. 18. és Rozália 1738. ápr. 17. (ki 1760. máj. 1. kelt egybe Szentiványi Ferenczezel); második nejétől Motesiczky Borbálától kilencz gyermeke volt, ezek közül nyolcz gyermekkorban halt el; Sándor István, anyjának nyolczadik gyermeke 1750-ben született Lukán és aug. 11. kereszteltetett meg.

Luka nyitramegyei kis tót falu, mely a Vág folyó balpartján, a temetvényi várhegy aljában fekszik; akkor alig volt 500 lakosa, kiknek vallása, mint az uraságé, túlnyomólag római katolikus volt. Az urasági kastély, mely az egész vidéken uralkodik, a községtől éjszaknyugatra egy jókora dombon, a XVII. században, a család fénykorában épült. A kastély emeletes, négy sarkán kiálló tornyokkal; ezek az épületnek várkastélyszerű alakot adnak. A kastély emeletéről felséges kilátás nyílik a Vág völgyére; innét látható Csejthe, Podola, Brunócz, Vág-Szerdahely és több község. A kastély földszintjén van két nagy szoba, két kis toronyszoba, két konyha, két kamara, az emeleten pedig három nagy terem, négy kisebb szoba és négy kis toronyszoba.

Itt tartózkodtak a lukai Sándorok, mint kiskirályok és földesúri büszkeséggel tekintettek le a völgyben fekvő falu szalmafedelű viskóira; a falu minden szemtől elrejtve két domb közt terült el, úgyhogy a közeledő utas csak a várkastélyt láthatta. A lankás talajból emelkedett a temetvényi hegy, melyen az út erdőn keresztül vezetett fel a hegy tetejét koronázó temetvényi várombhoz. A félórás utat gazdagon jutalmazza a fél napi járásnyira elterülő látóhatár. Ezen vár keletkezése az őskorba nyúlik fel és a temetvényi uradalom nevezet alatt a Sándor-család birtokához tartozott. Ezen vidék a Tököly- és Rákóczy-féle szabadságharcz alatt látott utólszor fegyveres népet; ezek leveretése után, mint annyi sok hegyi vár, ez is pusztulásra ítéltetett.

A lukai uradalom 3101 holdnyi birtok, melyből 525 hold termőföld, többi legelő és erdő. A család kisebb birtokait nem számítva, elég tekintélyes földterület volt ez akkor a megélhetésre.

A Sándor-család társalgási nyelve tót volt és a mi magyar

bibliographusunk is először tótul beszélt. Ez nem valami különös jelenség, mert még a múlt század első felében is a nyitrai magyar származású család tagjai is szerettek tótul társalogni; habár tudtak mind magyarul, a magyar társalgást csak elvétele, vagy ha a szükség kényszerítette őket, használták, de ekkor tót és német szókkal vegyített nyelvjárással éltek. Ezen szokás különösen a megye felső részén, hol sűrűbb volt a tót lakosság, általánosan elterjedt. Hogy Sándor István családjában a társalgási nyelv tót volt, ezt az említetteken kívül megerősíti az, hogy atyja már nem vállalt megyei hivatalt, hol inkább lett volna alkalma magát a magyar nyelvben gyakorolni, hanem birtokán Lukán tót jobbágysai és cselédei körében mezei gazdasággal foglalkozván, kénytelen volt a tót nyelvet használni; hogy pedig csaknem kizárólag ezen nyelvvel élt, még inkább megerősíteni látszik azon körülmény, hogy harmadik felesége Kuklenik Katalin, kivel 1761. nov. 25. kelt egybe, nem tudott magyarul; ezt bizonyítja sajátkezűleg írt tót vallomása, mely a m. n. múzeumban látható.

Ily környezetben élte gyermekéveit Sándor István, ki a tót társalgás daczára magyar nemzeti szellemben nevelkedett. A felső-magyarországi magyar családoknál ősi hagyományként szállott firól-fira az elődök hazafiúi szelleme. Az apa bizonyosan sokat beszélt kurucz nagybátyjának hőstetteiről, édesanyja pedig szintén elregélhette fiának a szomszéd csejtei rémtetteket. De maga a szeme előtt fekvő temetvényi vár felkölthette a fiúnak érdeklődését, tudni-vágását és hazafiúi érzelmeit.

A fiúnak gyermekkori neveléséről semmit se tudunk; de feltekezhethetjük azt, hogy miután atyja, ki alispán és helytartósági tanácsos fia volt, magyarul jól beszélt, a fiú is korán elsajátította a magyar nyelvet, és habár a falusiakkal és a cselédséggel tótul beszélt, otthon szülei körében hallott itt-ott magyar szót is. Tizenegy éves koráig házi nevelésben részesülhetett; akár a szomszéd Nagy-Modróról, vagy a másfél órányira fekvő Vágújhegyről szereztek is a nevelőt, vagy házi tanítót, az mindenesetre a magyar és német nyelv elemeire is tanította a fiút, ki ezen két nyelvben szüleitől is nyerhetett tüzetesb ismeretet. A mi testi nevelését illeti, bő alkalma volt azt fejleszthetni, különösen a nyári időszakban, a kastély körüli gyümölcsösben, a hegyet borító erdőben és réten. A vízi sportban se volt hiánya, miután a kastély közelében folyt a Vág.

1761. őszén atyja a rendes szokás szerint fiát a gymnasiumba adta, még pedig a nyitrai piaristákhoz. A kegyesrendiek mindenkor híresek voltak hazafias gondolkozásukról, azért el is tértek a hazánkban általánosan uralkodott jezsuita rendszertől; mert mind a hazai történetre, mind a magyar nyelvre már akkor több súlyt fektettek, de azért a latin nyelvet sem hanyagolták el; sőt általánosan ismert dolog, hogy a kegyesrendiek gymnasiumából kikerült ifjak legjobban tudtak latinul. Még az én koromban is, a 40-es évek elején, midőn két évig Nyitrán jártam a gymnasiumba, már a III. osztályban az iskola falain belől csak latinul volt szabad beszélni; a ki ezt a szabályt áthágta, annak a körülötte ólálkodó fiú kezébe nyomta a «signum»-ot, a minek az volt a következménye, hogy vagy ötven latin szót kellett büntetésül bemagolnia. Ily intézetből kétségtelenül mint jó latin kerülhetett ki a tanuló; legalább is jól megvethette alapját latin tudásának. Ezt fényesen be is bizonyította Sándor István egész irodalmi pályáján.

Az első évben, mint major parvistának tanára volt Latzkó Ambrus, ki a beiratási főnévkönyvbe az iskolai év végén ezt írta a fiú neve mellé: A. (a legjobb érdemjegy) Ipsa pietas, ipsa modestia, ipsa innocentia; ez a szép megjegyzés a többi 158 tanuló közül senkit sem illetett meg. 1762—63-ban principista volt és Sindler József tanította, ez is nagy Á-t írt a neve mellé, míg a harmadikban, 1763—64-ben, mikor Kiss István volt a tanára s a grammatikai osztályban tanult, már kis a volt a neve mellett; ezt azonban az alatta levő «diu ægrotavit» megjegyzés eléggé indokolja. Valószínű, hogy a betegeskedés miatt kerülhetett tanulmányainak folytatása végett a következő évben más helyre.

Sándor István Nagyszombatban a jezsuitáknál folytatta tanulmányait és ugyanott volt egyetemi hallgató is. Ezt bizonyítja egy 1768. január 2. ott kelt okirata. Édes anyját korán elvesztvén, atyja 1761-ben harmadszor nősült; 1767. december 23. azonban atyja is meghalt és így ő idősb testvéreinek gyámsága alá került. Atyja kívánsága szerint mostoháját egy nagyszombati házzal és ezer frttal elégitették ki; a családi birtokon és hagyatékban, mely 35,000 frtra becsültetett, a testvérek egyenlően osztozkodtak.

Ezt megelőzőleg nagy zavar támadt a családban, mert a fiúnak fent említett okirata szerint atyja jogérvényes végrendeletet hagyott hátra, melyben az ősi birtokot és a szerzeményt két fiára

hagyta; kisebb fiának gyámságát pedig barátjára, Zerdahelyi János másodalispánra bízta, kit a végrendelet végrehajtójának nevezett ki. Ezt a végrendeletet azonban nem találták meg; Zerdahelyi annak csak másolatát mutathatta elő, melyet az örökösök nem ismertek el. Ez mélyen elkeserítette a kiskorú fiút; a családi viszálynak és az ebből származott igénypereknek tehát se vége se hossza nem volt.

Testvérbátyjának, Károlynak és ennek halála után Selmetzi Ferencznek gondnoksága alatt «kénytelen lévén ő kogyelmeknek tetszését követni» írja végrendeletében, az atya után reá szállott Banka falunak, a nagyszombati háznak és a szulhai szőlőnek felelő részét eladta; a szülői örökségből azonban többet el nem idegenített.

Bátyjának ezen rossz gazdálkodása miatt pörlekedni volt kénytelen és ezen súlyos tutelarís processusában segítette jó tanácsdal sógora, Szent-Iványi Ferencz ítélő mester, a miért is hálából a Pesten 1774. szept. 24. kelt cessionális levelében nevezett sógorának jogot adott a Motesiczky-féle elzálogosított birtoknak az őt megillető tizenhatodrésznek kiváltására és birtokbavételére.

A gyámság alatt levő évek nagy részét hihetőleg Nagyszombatban és Pesten töltötte.

Nagykorúságának elérkeztével 1774-ben átvette örökségét és Lukán gazdálkodott. A mezei gazdasághoz azonban, mint már Mednyánszky Alajos báró is megjegyezte s élete későbbi körülményeiből is kitetszik, sohasem volt kedve.

Rokonaival meghasonolva, a gazdaságtól való idegenkedése s embergyűlölő hajlama, igen korán az irodalomhoz vonzotta. Megismerkedett a hazai irodalommal, majd a német remekírókat tanulmányozta; de hazafias érzése mindenkor nemzeti irodalmunk szeretetére buzdította. Miután ismerte irodalmunk akkori szegénységét, elmaradottságát, tőle telhetőleg kívánta azt növelni, gyarapítani. Lefordította 1777—78 telén Gellertnek «G** svéd grófné élete» cz. munkáját,*) mert — írja az előszóban — «magyarságunkban még csak ilyenféle írások előállítására is igen kevesen szány-

*) G** nevezetű srédi Grófnének rendes történeti egy juhászi játékkal egyetemben. Kiadta német nyelven Gellert R. F. Fordította Szláv. S. I. Pozsonyban és Kassán, Landerer Mihály költségével és betűivel. 1778. 8-rét 350 lap.

nyák magokat» és hogy a téli esték unalmát elűzze véle. A mi a munka nyelvezetét illeti, ennek jóságában maga sem igen bízott, mert Előszava végén írja «A mi az én írásom módját illeti, azt se nem igen fent jártatom, se nem igen alatt léptetem, hanem közönséges beszéllésünk módja szerint ejteni iparkodom. Egy szóval: tisztán, de nem czikornyásan és csak a mint önnön tehetségem engedi.» Ekkor még valóban igen gyenge volt Sándornak magyar nyelvtudása, mert a könyv irálya igen tótos.

Még azon kellemetlenség is érte, hogy ezen munkát már hat évvel előbb (1772) lefordította és kiadta egy névtelen Kolozsvártt. Erről azonban akkor nem igen lehetett Sándor Istvánnak tudomása, mert bibliographiánk nem volt, könyvtárusi jegyzékeink pedig gyéren és hiányosan jelentek meg. Mindenesetre bosszantotta őt az is, hogy a kolozsvári fordítás sikerültebb, magyarosabb volt. Ez azonban csak serkentette őt nyelvünknek tüzetesebb megismerésére; talán nem csalódom; ha későbbi nyelvészkedésének és irodalmi termékeink jegyzékbe szedésének kezdetét ezen időbe helyezem.

Összehasonlítás végett álljon itt a munka kezdetéből vett idézet a két fordítás szövegével együtt:

Gellért: Vielleicht würde ich bey der Erzählung meines Geschlechts eben so berecht oder geschwätzig, als andre, seyn, wenn ich anders viel zu sagen wüsste.

Sándor: Talán nemzetségem elő beszéllésében, vagyis annak leírásában hosszas és szó-szaporító voltomról szintég úgy valamint mások, méltán vádoltathatnám, ha más különben azon nyálos és unalmas beszédnek nagy barátja tapasztaltatnék.

Névtelen: Talán én, az én Nemzetségemnek elé-beszéllésében, szint olyan bő beszédű, és fecsegő lennék, mint mások, ha arról sokat tudnék mondani.

Ugyanezen 1778. évben a kastély újjáalakítása alkalmával, a bejárat kapuja fölött belül a csarnokban réztáblát illesztetett a falba ezen különös felirattal: «Jaj annak a háznak, hol tehén bikának jármot vethet a nyakában. Renovavit Stephanus Sándor 1778.» Ezen felirat sokban felvilágosítja irónk jellemét és gondolkozásmódját. Ő sokat szenvedett rokonaitól és különösen gyűlölte a nőket, első sorban pedig a családjabelieket, kik úgy látszik uralkodtak férjeik fölött. Ez magyarázza meg azt is,

mért tartották őt a környékben is nőgyűlölőnek és mért nem nősült.

Fiatalabb korában még állandóan Lukán lakott és gazdálkodott; ezt látszik bizonyítani a «Magyar Hirmondó»-nak cím-szalagja is 1780-ból, mely ezen első magyar hírlapot Lukára irányította.

Sándor Istvánt, ki a falusi életet és az azzal járó mezei gazdálkodást nem igen kedvelte, a műveltebb kör vonzotta s különösen az irodalommal foglalkozó társaság. A hazai irodalmat pártolta, a nyelvünkre s történelmünkre vonatkozó régibb és újabb munkákat, legalább a fontosabbakat, mind beszerezte; közlekeny természeténél fogva pedig gyűjtött ismereteit mással is óhajtotta közölni, s mivel a magyar nyelvben nem volt eléggé jártas, ebben kívánta magát különösen tökéletesíteni. Mindezt pedig akkor csakis a birodalmi központban, hol a magyar gárda írói tűntek fel és a francia iskola képviselői műveltségüket az udvar körében nyerehették, hol a magyar journalistika maga köré gyűjté munkatársait, remélte elérhetni. Ezért szakított a falusi élettel és Bécsbe költözött; ez 1784 körül történhetett.

Egyik fő élvezete volt az utazás, melyről naplót írt; ilyen nagyobb utazást tett 1786-ban Felső-Olaszországba, 1787-ben Németországon át Londonba s onnét Párisba, 1788-ban Prágát, Drezdát, Berlint látogatta meg s 1791-ben Svájcban utazott. Mindenkor társat vitt magával, ki szórakoztatta és nyelvismereteivel segítette.

Sándor Istvánnak irodalmunkra s közművelődésünkre tett nagyobb hatását a Révai Miklóssal kötött szorosabb barátság szülte; ugyanis Révai Győrből 1786. jan. 26. kelt «Hirreadását» Magyar költeményes gyűjteménye kiadására Sándornak is megküldte, ki ezt örömmel fogadta s ez év aug. 27. Révainak hozzá intézett levelével, melyben Faludi verseinek második kiadása iránt való szándékát említi és hogy pénz hiányában kölcsönzéssel akar a dolgon segíteni, megkezdődött köztük a barátságos levelezés, mely két évtizedig tartott szakadatlanul. Sándor Révainak megírta irodalmi terveit, kikérte tanácsát, különösen a magyar nyelv sajátosságait illetleg. Révai pedig elpanaszolta sanyarú helyzetét; erre Sándor pénzzel segítette őt; mire viszont Révai buzditólag hatott reá, midőn irodalmi termékeit közzé akarta tenni. Volt tehát egy

megbízható tudós barátja, ki hálából is segítette őt munkáinak kiadása körül; azt sajtó alá rendezve, nyelvileg is javítgatta. Igy jelent meg 1791-ben Győrött: *Jelki András történetei.**) Révainak nemes törekvése volt ezen, habár nem fényes tehetségű, de buzgó és áldozatkész magyar nemest irodalmunknak megnyerni. Legjobban jellemzik ezen baráti viszonyt Révainak 1789. decz. 8. kelt és Sándor Istvánhoz írt, a m. n. múzeumban levő kiadatlan alagvája:

«Hát érzem szived, Jámbor társ, olyly igen érez?
Irsz nekem untalanul, s akard most messze világot
Lássak, most menjek más mulatásra veled.
Most kebledre szorítz, most forró csókokat osztasz.
Szólsz most elmédnek szép szüleménye felől;
Irsz nekem untalanul, s élesztvén drága reménynyel
Útat tündöklőbb állapotokra mutatsz,

Válaszomat ritkán s csak darabolva adom.»

Azon 37 levélből, melyeket Révai 1786-tól 1802-ig írt Sándor Istvánnak, rövid kivonatok maradtak fenn Horvát István kéziratában a m. n. múzeumban, 1786. decz. 24. írja, hogy Pozsonyban már öt hét óta nyomorog; 1788. decz. 5. hogy Győrött rajztanító lett és költeményes gyűjteménye kiadásába már belefogott, decz. 8. Amalthea időszaki folyóirat megindítását tervezi; 1789. márcz. 26. hogy az Anakreont fordíttatja; aug. 27. bécsi (jul. 8.) és pesti (aug. 3.) útról emlékezik meg; 1790. máj. 3. a korona üdvözlésekor az országban jelentkezett lelkesedésre «Jámbor szándékát» ki akarja adni; jún. 14. leveléből kitűnik, hogy Sándor Istvántól némi pénzsegédelmet kapott; minthogy a vacatióra Sándor ajánlata s költségén üdülés végett Svájczt akarta megjárni, vagy Lukára menni az ő jószágára, e célra kapta tőle a pénzsegélyt; szept. 26. írja, hogy négy hétig időzött Budán a magyar nyelv-művelő társaság ügyében; 1791-ben írt Sándornak febr. 28., ápril. 15., aug. 10. (ebben köszönetét jelenti ajándékáért) és nov. 7.; ezen évben Lukán töltötte a szünnapokat Sándornál; 1792. ápr.

*) *Jelki Andrásnak egy született magyarnak történetei.* A ki minek utánna sok szerencsétlen eseteken, raboskodáson és a vad emberek között életének különbféle veszedelmein által ment volna, végtére Bataviában nevezetes tisztségekre hágott. Magyarba foglalta Sándor István. Győrött, Streibig József betűivel. 1791. 8-rét 29 lap.

15. a győri püspök ösztönzésére a pesti aesthetikai tanszékre pályázott, jún. 11. pedig panaszkodik az országbíró ellen, ki Scheidiust protectiójával a nevezett tanszékre betolta; okt. 29. elkeseredésében szept. 12. Bécsbe ment, ott három hetet töltött, járta ott az architecturát és folytatta a rajzolás mesterségét. Az 1794. ápr. 16. levél szerint Sándor ki akarta nyomtatni a maga költségén Révai Anakreontikonjait. Ezután Révai levelezése szünetelt és csak 1797-ben eredt meg ismét, márcz. 15. és ápr. 27., midőn Sándor tetemes summával segítette ismét Révait. Sajnos, hogy a Sándor István levelei ez időből még nem kerültek elő.

Sándor István 1791-ben indította meg *Sokféle**) cz. nagy vállalatát melyet közönségesen folyóíratként emlegetünk irodalmunkban. Ez azonban nem többek által irt időhöz kötött folyóírat, hanem magától Sándortól irt és saját költségén kiadott munka volt. Az első és második kötet kéziratát Révaihoz küldte Győrbe, bizonyosan az ő unszolására, ki azt 1791. júl. 28. kelt levele szerint revideálta s kinyomtatására felügyelt. A munka tartalmára nézve, tudatja a szerző olvasóival, hogy a közzétett két kötet czikkeit részint olvasmányaiából, részint pedig a hallottakból és saját tapasztalataiból merítette, ezért feleslegesnek tartotta a forrás megnevezését. A készen levő harmadik és a többi kötet megjelenését a közönség pártfogásától föltételezi és szerényen így végzi be «Előbeszéd»-ét: «Az Iz az emberek közt mint olyan, valamint a könyvem, az az sokféle, kihez képest magam is az egész Magyar közönségnek tapolasát reményleni nem bátorkodom. Elég lesz énnekem, ha Munkáimat földieimnek tudósabb s megvilágosodottabb része helybenhagyja. Ez iránt reménységben lévén, tovább is gondom lesz Hazámnak szolgálatjára».

A két kötet tartalmát tekintve ez a legheterogenebb encyclopædikus czikkekből áll: így az I. kötetet a «Magyarokról» irt czikkal kezdi, azután hazánk többi népeit írja le, majd Attilával kezdve végig

*) *Sokféle*. Írá s egybe szedé Sándor István. Győr és Bécs. 12 kötet (I. Győr, 1791. 8-rét 167+6 lap; II. u. ott, 1791. 163+6 l.; III. u. ott, 1795. 226+4 l.; IV. u. ott, 1796. 241+5 l.; V. u. ott, 1798. 249+5 l.; VI. u. ott, 1799. 271+4 l.; VII. («s egybe szedé» ezentúl kinaradt) u. ott, 1801. 256+6 l. egy rézmetszettel; VIII. u. ott, 1801. 263+3 l.; IX. Bécs, 1808. 198+2 l. két rézmetszettel; X. u. ott, 1808. 184+2 l.; XI. u. ott, 1808. 206 l.; XII. u. ott, 1808. 250+2 lap).

megy a magyar történelmen, mindenről lehető legrövidebben írva; azután Zoroasterről és a többi vallásfelekezetekről, Lottójátékról, A földről, A tük készítése módjáról, Az 1788. osztrák birodalom tartományainak városainak népességéről, Többi országok hadi ereje népessége, Az óhajtható magyar új könyvekről, Erkölcsi oktatások és Rövid sommás gondolatokról. A II. kötetben megemlékezik II. József császárról, Ulászló királyról, A lengyel vendégségről. Az angol köszöntgetésről, Az ebéd fizetésről és Az időgálásról, A spanyol kevélységről stb. Vannak itt adomával fűszerezett czikkek is; úgy, hogy ezen munkával a mindent jól megfigyelő szerző a mai «Ismerettárak» úttörőjének tekinthető.

1795 és 96-ban ismét két kötetet adott ki; mivel a kritika nem volt egészen kedve szerint való, ezt vette fel mottóul: «Mindennek száj íze szerint nem jártom el? a ki mindennek kedvét tudta találni, ki volt?» Az «Előbeszéd»-ben pedig nyilvánítja, hogy «munkája becsületre kapott», ezért adott ki újabb kötetet, sőt kész két újabb kötetet is kibocsátani, melylyel munkáját befejezi, s így végzi: «Ha ki jobbakkal kedveskedhetik, azt arra kérem, hogy mentül előbb talállyon». Ezen kötetekben is túlnyomólag vegyes czikkeket közöl a szerző, azonban már kissé bővebben foglalkozik a magyar irodalommal; ily tárgyú czikkei: A magyar tudós ujságról (óhajítás), A oroszúl írott magyar könyvekről, Némely írott és nyomtatott magyar régiségekről (Halotti beszéd, Komjáthy, Szent Pál levelei, Pestinek Esopus meséi, Egy igaz hazafinak óhajítása, magyar, osztyják, vogul, mordvin szók); legnevezetesebb azonban, hogy a III. kötetben tünteti fel bibliographiai ismereteit; ugyanis a XVI. századbéli 105 magyar könyvnek czímét közli «a mint azokat foljegyezte, leginkább könyvtárakban nyert tapasztalatai után.» Ezzel már szigorúan a régi irodalom, a régi kéziratok és könyvek megismerésére fordította figyelmét és ezt tette kiválólag tanulmányainak tárgyává.

A «Sokféle»-nek pártolása s az irodalmi körökben nyert figyelem, mindinkább ösztönözte szerzőnket a további munkásságra; erre vall az is, hogy a IV. kötet végén az I. és II. kötethez való jegyzéseket és a hibák javítását is közli.

A Sokféle V. és VI. darabja 1798. és 99-ben jelent meg, az «Előbeszéd» jelenti, hogy az V. darab «sok olyast fog előhozni a természettörténetből, melyek nemcsak a magyar könyvekben nem

olvastattak, de az idegen nyelvekben is ritkábbak», ezen kívül ismét néhány magyar könyvet ismertet, a XVI. század írói közül Komjáthy, Pesty, Sylvester, Tinódy, Draskovics György és Károlyi Gáspár műveit bő kivonatokkal; a VI-ban pedig több encyclopædikussal cikkek között: Az írásról és nyomtatásról, Régi diák írók, Szent Margit élete, az 1776-ban kijött mánkából; nyelvészeti és bibliographiai jegyzetek, adomák és egy hosszabb elbeszélés. Függelékül 66 lapon közli ifjúkori verseit, melyek részint eredetiek, részint németből és francziából fordítottak. Ezzel mintegy befejezni gondolta jelen vállalatát, melyet jelez is «Előbeszéd»-ében ekképen: «Fog-e még többekkel szaporodni ezen gyűjtemény, nem adhatom előre szavamat.»

Ezen gyűjtemény azonban kedvező pártolásban részesült, s ez a szerzőt 1801-ben újabb két kötetnek (a VII. és VIII.) közrebocsátására buzdította. Mint az «Előbeszéd»-ben írja: «Mind a kettő részszerént tudós és hasznos, részszerént tréfás és mulatságos dolgokat foglal magában. Legnagyobb része a Hazai Történetek és Nyelvét illeti, a melyek egész életemben mindennapi és legkedvesebb tárgyaim valának az elmélkedésre. S minthogy sem hálátlannak sem tsalhatatlannak soha nem tartám magamat, ha mi emberi értt engem is ezen Munkámban, annak helyrehozását akárkitől is kedvesen veszem.» Tartalmát most is encyclopædikussal, azonban túlnyomólag a hazai irodalomból és történelemből vett cikkek képezik. Ez emelte különösen a munka becsét akkor és még most is haszonnal olvasható. Álljanak itt a hazai tárgyú cikkek címei: «Országunknak hajdani lakosi, Nyelvünknek egyéb nyelvekkel való rokonságáról, Magyar játékmesékről és Játékszínről, A régi és mostani magyar táncz, Kun és magyar fejedelmek udvarhelyeik, Hunnosoktól való származásunkról és a kun és magyar nevezetről, Magyar parasztság, Kún és magynr hajviselet, Lóhúsevés, IV. Béla réz pénze, Mátyás király aranyai, Mostani kelő pénznek nevei és keletiről, Szavaink eredete, Szótalálás és elnevezés, Magyar kicsinyítők, Némely felében új betűkről, Székelyek, Oláhok, Ó-Buda, Gejza névről, Turkolyi levele (jegyzetekkel), Többféle szavainkról való vélekedésem (VII. 165—256. l.), Két régi könyveinkről (Anonymus, Ritus explorandæ Veritatis), A magyar nyelv és szókönyvekről, Béla Nótariusáról még egyszer, Tinódiról még egyszer, Heltai, Pétsi és Füstös könyveikből jegyzetek, Magyar

íróknak szóló két jeles intés, Nyelvünkbeli első próbák.» Érdekesek különösen a VIII. kötet végén a 108 lapra terjedő: «Magyar nyelvet és történetet illető jegyzetek.»

Honfitársainak buzdítására s régiségeinkhez vonzó szeretete, úgy szintén nyelvünk és történetünk bővebb ismeretét kereső igyekezete, okúl szolgált arra, írja karácsony estén 1802-ben kelt «Előbeszéd»-ében, hogy 1808-ban a Sokféle IX—XII. kötetait is közrebocsátotta; de ezeket már nem Győrben, hanem Bécsben nyomatta. A munka hiányait pedig a következő szavakkal mentgeti: «Meglehet azonban, hogy Régiségeinknek vizsgálatában s az elmúltaknak előadásában olykor kedvem ellen is megbotlottam. De ki tehet róla, hogy ez tsaknem mindnyájunknak sorsa, kik a voltakról irunk. Ha tehát fog valaki taláztatni, ki a megeshetett botlásimban segíteni akar, azt nem gyűlölni, hanem betsöln fogom.» A IX. és X. kötetben is vegyes czikkek foglaltnak, de az eredeti jóval több a fordításnál. Ezért is már a VII. kötet címlapján az «írá» mellől «s egybeszedé»-t elhagyta. A jenai Allg. Literatur Zeitungban (1803. 115. sz.) megjelent bírálatra mely általában dicsérte ezen munkát, szintén felel a szerző, védelmezvén a bíráló ellen a hunnokról irt állításait. Érdekesek a IX. kötetben a numismatikai jegyzetei Schönwiesner munkájához (130—174. l.) és a magyar helynevek mostani és hajdani elnevezése; a X. kötet csak két cikket foglal magában. u. m. A magyar nyelvet és szókat illető jegyzetei (a szóknak bő magyarázata történeti és összehasonlító nyelvészeti alapon) és A magyar történeteket illető jegyzetei; végül néhány újabb költeményét közli. A XI. és XII. kötetben is a régi történeti kútfőinkben és nyelvemlékeinkben előforduló magyar szavaknak és az idegen nyelvekkel egyező szavainknak magyarázatát közli.

1792-ben adta ki Ovidius Metamorphosisainak öt első könyvét*) alexandrinekben. Szabadon fordította, de verselése elég gördülékeny és azon időben jelentékeny fordításnak is nevezhetjük. A munkát Ovidius életrajzával és tárgymutatóval látta el; végéhez pedig latinból, németből és francziából fordított verseit csatolta.

*) *Az orras Ovidnak deákából fordított változásai.* Győr, 1792. 8-rét. 248+32 lap.

Már ismert író volt Sándor István, midőn barátainak buzditására kiadta utazási jegyzeteit névtelenül: *Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldetett levelei. Győr, 1793.* Ezen leveleivel, melyeknek nyelvezetét szintén Révai Miklós javította, s a munkát ő rendezte sajtó alá, nagy szolgálatot tett irodalmunknak, különösen azért is, mert ezen a téren úttörő munka volt és «mivel kevés magyar utazik» írja, hasznos szolgálatot vélt vele tenni magyarjainknak. Valóban még most is érdeklélve olvashatjuk ezen kellemes, nagy megfigyelő tehetséggel, vonzó, könnyed modorban írt könyvet, mely a szerzőnek főtebb említett 1785—87. és 1791. utazásainak leírását foglalja magában. Nem mulasztja el a szerző a külföld viszonyait itt-ott hazánkéival összehasonlítani és a hol magyar emléket talál, erről is megemlékezik; leírja az aacheni kápolna történetét stb. Kitűnik munkájából, hogy idegen forrásokat is használt, de önállóan dolgozta fel azokat. Főleg az idegenek feltűnő dolgokat (különösségeket) szereti leírni, de figyelme egyébre is kiterjed; érintve vannak itt a természet, művészet, történelem, népszokások stb.

Mielőtt Sándornak Révaival folytatott levelezését tovább ismertetnők, egy irodalmilag is fontos eseményről kell említést tennünk. Ez a Révai által tervezett tudós társaság, melyről 1790-ben kiadta «Planum»-át és a hozzá csatolt «Candidati» cz. füzetkét, mely utóbbiban a fölveendő tagok jellemzését és tudományos képzettségét sorolja fel. Sándor István nevét az ajánlottak közt nem találjuk, jöllehet több oly egyén fordul abban elő, kik kevésbé érdemelték meg ezen kitüntetést, mint ő. Sándorról már akkor Kis János is így emlékezett meg: «Ily szorgalom már a közelebbi múlt század vége felé számos jeles írókat lelkesített, kik közül, Verseghe Ferenczet, Sándor Istvánt, Gvadányi Józsefet a magyar tudományok történetírása mindenkor dicsérettel fogja emlegetni» (Emlékirásai. II. kiadás 315. l.) Csaplár Benedek «Révai életé»-ben ezt úgy magyarázza meg, hogy «irodalmi hazafiúi ügyekben» nem ápolta Révai a pajtasságot. Egyébként is vajmi szűkkörű volt az ő barátkozása. Talán nagyon is elég e tekintetben említenünk azt, hogy sem Paintner, sem Márton, Horányi, Simonchich, Koppi nem fordulnak elő a jelöltek névsorában». Miután erre nézve semmiféle felvilágosítás nem maradt reánk, én inkább Sándor ismert szerényiségének tulajdonítom ezen mellőztetést, ki bizonyosan tiltakozott

jelöltsége ellen. A barátság ezért Sándor és Révai közt, mint utóbb látni fogjuk, legesekélyebbet sem változott.

Ezután barátjával, Revaival ismét fölvette a levelezést. 1799. júl. 21. írja, hogy egy hónapi otthon mulatás után visszatért Bécsbe; olvasta Révainak jún. 20. kelt levelét és az abban leírt boldogtalansága fölött sajnálkozik; egyszersmind örvend annak, hogy a nyelvészeti irodalommal való foglalkozást folytatni fogja. Szeretné látni Gyűjteményét, fölhívja őt Bécsbe s éppen arról értesült Szent-Iványitól, hogy Komáromba rendeltetett. 1800. márcz. 2. leveléből kitűnik, hogy Révai meglátogatta őt Bécsben, mert midőn elválása után kilencz napra visszatért, azt hitte, ismét láthatja őt, de már ekkor elutazott volt. Ismét kérdezősködik Irásainak kiadása felől. Kéri a Szent Lászlóra vonatkozó ének másolatát. Jövő szünnapokra felhívja őt ismét Bécsbe, akkor majd együtt mennek Pozsonyba, ott a Halotti beszéd kéziratát megvizsgálják és betűről-betűre leírják, sőt Révainak majd le kell azt vonásról-vonásra rajzolnia, hogy Sándor rézmetszetben kiadhassa. Kérdi hol vette magát az az *em, ed* ezekben: nekem, neked, mert az ő vélekedése eltér a debreczeni grammatikáétól. Válaszol még Révainak egyéb nyelvészeti kérdéseire és tudatja vele, hogy meghozatta Pázmán Imádságos könyvét 1665-ből, mert az övé otthon 1724-ből való. Sajnálja Takátsot, ki elhagyta Bécsset és a minap esküdött fel jurátusnak. Azon czikkére is figyelmezteti Révait, melyet a Magyar Hirmondóba Schwartner és Engel ellen írt a magyar írók számát illetőleg, melyben ő azok ellenében az élő magyarul írókat 156-ra teszi.

Itt egy pörről kell megemlékeznünk, melyet Sándor István a sógorával, Szent-Iványi Ferencz országbíróval együtt a Csákyak ellen folytatott; különösen Szent-Iványit érdekelte ezen pör, ki 1801. decz. 24. értesíti Sándort, hogy a végső alkuhoz már most sokkal nagyobb a reménység. Erre decz. 29. válaszolja Sándor: «Adja Isten, hogy ez a régi processus egyszer ilyenképen végét vegye; azt tudom, hogy a Pál bátyám (ki unokatestvére volt) soha nem érte volna végét. Én mindenre reá állok, a mit sógor uram jónak itél, úgy nem különben örülni fogok, ha az expensák iránt Pált kétezerrel kielégítheti» . . . 1802. jan. 2. pedig ezeket írja: «Felettébb örülök egyszer immár ama Richo iránt soká tartó processusnak egy ily jó módra vége szakad. Én az említett 20 ezeret édes örömet sógor Uramnak kezeinél hagyom erga 5 procentum,

sőt igen örvendek, hogy ebben szolgálhatok.» 1804. okt. 3. szintén Bécsből írja ugyanannak, hogy a kívánt cessiót bizonyos jószág-részek kiváltására annál szívesebben adja, mert nevét viselő rokonai más közellevő jószágok kiváltására sem törekesznek. Azt is tudatja sógorával, hogy most jöven Lukáról, ott a termés gabonában, gyümölcsben is rossz volt.

Sándor István hazafisága s a magyar irodalom iránti kiváló szeretete már évek előtt munkáiból és összes levelezéseiből kitűnt. Mint irodalompártoló s könyvgyűjtő is igyekezett a magyar irodalmat minden részletében megismerni s annak ismeretét hazánkban minél inkább terjeszteni. Irodalomtörténetünket addig latinul írták; bibliographiánk, mely annak alapjául szolgálhatott volna, nem volt, kivéven néhány könyvtárusi jegyzéket, mely korántsem volt alkalmas irodalmunk megismertetésére. Sándort ez indíthatta azon eléggé nem dicsérhető gondolatra, hogy magyar bibliographiát állítson össze. Már a Sokfélében (III. 1795.), midőn a régi könyvek czímeit felsorolta, azon óhajtasát fejezte ki, vajha a XVIII. századbeli magyar könyvek czímeit is valaki összeállítaná; de miután ez mindaddig nem történt meg, maga fogott hozzá. Ezen szándékában Révai, ki az 1801—1802. éveket Bécsben az ő körében töltötte, bizonyosan megerősítette. Még inkább felbuzdult és tervének kivitelében bátorságot merített a nagy hazafi Széchenyi Ferencz gróf nemes tettéből, ki miután gazdag könyvtára Catalogusát elkészítette s ebből Sándornak is megküldött egy példányt, alapítója lett a m. nemzeti múzeumi Széchenyi-könyvtárnak. Ezen hazafias tettet Sándor is megénekelte következő válaszában:

Gróf Szétsényi Ferentz Országunk Támasza!

Te reád nem lehet Hazának panasza,

Mivel legfőbb gondod azt boldogítani,

Késő maradékunk fog téged áldani.

Például szolgálhatsz sok fő emberünknek,

Javára miképen lehet nemzetünknek,

A Tudományt nálunk miként segítheti,

Hazánk s Népünk diszét mint öregbítheti.

Nagyra betsülöm én azon Jóvoltodat

Hogy megküldéd nékem Catalogusodat,

Kívánom, hogy végig vihesd szép Munkádat,

Virágzóbbá tehesd azzal is Hazádat.

Íráim Bétsben Nov. 25-dikén 1802-dikben.

Szlavniczai és Lukai Sándor István,

464 a Sokfélének írója.

Egy magyar bibliographia összeállítása száz évvel ezelőtt nem csekély feladat volt; könyvtáraink rendezetlensége miatt akkor nyomtatott katalogusra, a mint ilyent jelenben már csaknem minden nyilvános könyvtárban találunk, gondolni sem lehetett. a Cornides-, Széchenyi- és Teleki-könyvtár katalogusait kivéve, melyek közkézen forogtak. Sok utánjárásba és levelezésbe került a magyar könyvek összeírása, melyek azon időben az idegen nyelvűek közt bizonyosan a legcsekélyebb számban voltak meg bárhol is. Sándor igyekezett munkájához oly buzgó segédekert megnyerni, mint Révai Miklós, Horvát István, Virág Benedek, Schedius Lajos, Kultsár István és másokat, kik a magyar könyvek czímeinek összeírásában segédkeztek neki; ilyen buzgó emberekre talált a debreczeni és nagyenyedi könyvtárnál is; ezen helyekről is megküldték neki a magyar könyvek címjegyzékét. A «Magyar Könyvesház» kéziratát 1802 tavaszán már Győrbe küldte Streibighez nyomtatás végett; azonban ezen halogató könyvnyomtatóval sok baja volt. 1803. május 20. írja Révainak: «Az én Könyvesházom most minden órán elkészül. Streibig megígérte, hogy pesti Medárd-vásárra leviszi. Ideje is immár, mert egy egész esztendejénél tovább kezeinél hever. Abból a magyar literaturának történeteit alkalmasan meg bővíthetted»; azon év szept. 25. pedig már azt írja ugyancsak Révainak: «Az én Könyvesházomat is a tollamnak hasznát vevő Streibig egyszer valahára kinyomatta». Tehát megjelent ezen hízagypótló munka ily czímmel: *Magyar Könyvesház*, avagy a magyar könyveknek kinyomtatások ideje szerint való rövid említésök. Győr, 1803. 8rét 10 + 285 lap.

A szerző az «Előszó»-ban a munka czímét magyarázza, melyet a régiek «bibliotheca»-jának értelmezése után nevezett Könyvesháznak, a *halastó*, *borospincze*, *vadaskert* analogiájára, és ezenkívül meg akarta munkáját különböztetni Molnár János Könyv-Házától. A könyvczimeket úgy adta, a mint találta, hol hosszabban, hol rövidebben; így a halotti gyászbeszédeket is igen röviden. A Magyar Könyvesház könyvczímei jelenleg már teljesség dolgában könyvtári katalogusaink rövid könyvczímeivel sem állnák ki a versenyt. Természetes dolog, hogy a hol hibázott, mint maga írja, azt a könyvet nem látta, s ezen nyilatkozatával igen helyesen elismerte azt, hogy helyes bibliographiát csakis a könyvek czíméről lehet írni. Hogy a könyvek lapszámát és a nyomtató nevét nem közölte,

ezen mulasztását szintén azzal menti, hogy sok könyv nem került a kezébe, az egyformaság miatt pedig azon munkák lapszámát is elhagyta, melyeket látott. Közül apró nyomtatványokat is, de a naptárakat kihagyta, kivéven, ha azok régiiek voltak vagy valami nevezetesség van hozzájuk csatolva; pedig ezeket kár volt kihagynia, mert a naptárak vannak leginkább kitéve az elkallódásnak. Végre azon óhajtását fejezi ki: «bárcsak már egyszer közölnék a világgal, más nemzeteknél béveti dicséretes szokás szerint ama számos kötetekből álló a káptalanok, kollegiumok, kolostorok, uraságbeli könyvesházak, hogy mijek vagyon és miből állanak tulajdonképen?»

Meglepő Sándor Istvánnak azon bibliographiai érzéke, melylyel már a mult század első éveiben fölfedezte a helyes irányt, melyen haladnunk kell: t. i. a könyvczímek évenkénti sorozatát és ezen belül azoknak városok szerint való elhelyezését. Csak így nyerhetünk helyes képet irodalmunk haladásáról, fejlődéséről és ez által az egyes városok, megyék monographusainak is megkönnyíti az illető munkák gyors áttekintését. Ezen irány helyességét elismerte s követte újabban jeles bibliographusunk, Szabó Károly is. De arról is meg volt győződve első bibliographusunk, hogy a szerzők polgári s papi állásáról is kell némi csekély felvilágosítást adnunk, legalább annyit, a mennyit maga a szerző helyez neve után a címlapra. Ezt egy betűrendes névjegyzék a munkában előforduló 1035 íróról némileg megoldja a függelékben, hol egyszersmind a tisztségek és hivatalok magyar elnevezését is adja.

Sándor István «Magyar Könyvesházá»-ban a XVI. századból 198 magyar munkát sorol fel, a XVII.-ből 778-at, a XVIII.-ból 1711-ig 78-at, összesen 1054-et; Szabó Károly már a Régi Magyar Könyvtár I. kötetében ugyanezen időtől 2452 magyar könyv czímét adja, mely szám az újabban felfedezett pótlásokkal körülbelül 500-al szaporodott. Sándor István azonban 1712-től 1800-ig még 2567 magyar könyvczímét ad és ez teszi munkáját becsessé és keresetté mindaddig, míg Szabó Károly munkájának folytatása lesz és ezért emelkedik a Magyar Könyvesháznak ára is, mely jelenleg a könyvpiaczunkon 50—60 korona.

Mai értelemben vett kritikát a Magyar Könyvesházzal hiába keresünk a magyar lapokban, magyar folyóiratunk pedig még akkor nem volt. Schedius Lajos egyetemi tanár német folyóirata,

a Zeitschrift von und für Ungern 1803. III. füzetében van egy hosszabb megemlékezés ezen munkáról; azt mondja, hogy a magyar irodalomnak igen hasznos és hűzágpótló segédkönyve és alapul szolgálhat majdan egy tüzetesebben kidolgozandó magyar bibliographiának. A tudós szerkesztő ezzel mintegy jelezni akarta a hazafi érdemeit, ki ha tökéletes művet nem nyújthatott is, de a munka hibáit és hiányait ő is a szerző «Előszavá»-ban említett hibás katalógusokkal mentegeti. Azt is fölemlíti, hogy egyes embernek erejét meghaladó munka minden létező magyar könyvről tudomást szerezni; a hiányokat pedig most már könnyebb lesz utánpótolni, mely munkára maga a szerző is szívesen vállalkozik. Miután a bíráló az ezen munkában fölemlített szerzők nevét 1150-re teszi, azt is fölemlíti, hogy e jegyzékből legalább is félszázi hiányzik.

A recentiót Sándor is meglegegedetten fogadta és kedvezőnek találta, mint Révainak 1803. decz. 13. írja és arra kéri, hogy tudassa Schediussal tiszteletét a kritikáért és igen szívesen venné, ha a munkájában előforduló hibás címeket és a kimaradtak jegyzékét megküldené vagy azokat folyóiratában közölné; 1804. ápr. 6. azt is tudatja Révaival, hogy a Széchenyi gróf Catalogusának akkor megjelent Supplementumából már kiírta a címeket; azért Schedius (ki neki a pótlásokat megígérte) azzal ne vesződjék.

A Magyar Könyvesház megjelenésének híre elterjedt az országban és nevezetesebb íróink magasztalólag írnak róla; így Szombathy János Kazinczyhoz 1805. jún. 4. Sárospatakról intézett levelében fölemlíti, hogy Szenczi Molnár Albert a Magyar Grammatikájának (Hannover 1610.) előszavában azt írja maga felől, hogy «a Székely István Krónikájánál, mely 1558-ban jött, régebbi magyar könyvre nem találhatott. El-hiszem nagyon elbámulna, ha láthatná a Sándor István Magyar Könyvesházából, hogy már Székely István Krónikája előtt legalább 27 magyar könyvek kijöttek volt nyomtatásban». Kazinczy pedig így ír Nagy Gábornak 1806. ápr. 12.: «Tegnap estve érkezett meg inasom Patakról . . . Prof. Szombati urtól elhozá a collegiumnak következő című könyvét is: Magyar Könyvesház . . . Ez a munka még nincs meg az Úrnál. El ne legyen nála nélkül. Az Úr nagy hasznát fogja vehetni, s megbővítheti. Valóban Sándor István nagy hálát érdemel érte. Híjánosok a tudósításai és hibások. De ki kíván tökéletest első próbában?» Ezekből

is kittünik, hogy ezen munka megjelenése az irodalmi köreinkben is jó hatást tett és rokonszenvvel fogadtatott.

Sándor, miután évenként tett külföldi utazásaiban Európa nagy részét megismerte, a magyar Alföldet és a Felföld egy részét is óhajtotta látni; ezért 1800. augusztus és szeptemberben, a mint Révainak írja ezen hó 25., barátjával Sándorfi József nagyváradi főorvossal, valószínű, hogy ennek és magyarországi barátainak biztatására, Tiszántúlra utazott és meglátogatta Jászberényt, Keskemet, Szegedet, Temesvárt, Aradot, Váradot, Debreczent, Tokajt, Kassát, Miskolczot és Egert. Feltette magában, hogy Debreczenből Szolnoknak és onnét Pestre fordul, de a Kassának és a Felföldnek rég óhajtott látása nem engedte. Miután őt leginkább a könyvtárak és az azokban létező irodalmi régiségek érdekelték, főlemlti, hogy a debreczeni könyvtárban Budai Ezsaiás kalauzolta s minden írott és nyomtatott ritkaságot megmutatott neki, azért mégis felpanaszolja, hogy ott a régi magyar kéziratokból egy Gradualon és Énekes könyvön kívül egyebet nem látott és még ezen két könyv is csak a réGINEK úgyszólván mostani orthographiával leírt másolata. Az egri könyvtárt is megnézte, de ott sem látott mást, írja, mint a Verantius latin leveleit. Ezen utazásából szept. 24. tért vissza Bécsbe.

Ezen idő alatt Révaival a levelezést szorgalmasan folytatta, inkább ő, mint Révai, ki válaszával gyakran adós maradt; a minek oka az is lehetett, hogy Sándor csaknem minden levelében nógatta az általa ígért népdalok kiadására, így 1803. május 20. mentegeti Sándor e tárgyban írt és csúfolódásnak vett sorait; júl. 19. sajnálkozik betegsége fölött, vigasztalja s a bécsi irodalmi dolgokról is tudósítja: így Márton Lexiconának nyomtatásáról és erről Báróti véleményét, hogy «a magyart nem igen helyesen németezi.» Hozzátevé: «Ezt azonban ne említsd senkinek, nincsen kedvem ízetlenkedni. Már is ő keme haragszik reám, hogy ezt találtam mondani róla, hogy a Lexikon írását továbbra halaszthatta volna. Hát a te munkáid nyomtattnak-e és mikorra gyönyörködhetünk benne!». Jelen sorai is szerénysége mellett békeszeretetről tanuskodnak. Szept. 25. levelében többek közt köszönti Virág, Kultsár és Schedius urakat és a következő munkák felküldését kéri, ú. m. Szirmai, Descriptio Cottus Zemplin. Bartalis, Descriptio Parochiæ Jegenyensis és Bárdosi, Supplementum Analectorum Scepusiense.

Decz. 16. miután választ nem kapott, hosszabb levélben írja: hogy a «Magyar régiségek» című munkáját háromszor elolvasta és ismét ösztönzi Révait a többi magyar nyelvemlékek kiadására, melyeket fölsorol, a nagyszombati káptalan könyvtárában létezőkre pedig figyelmezteti. «Szeretném mentől előbb olvasni az ígért Grammatikádat, talán eddig a sajtóból ki is jött.» Irja tovább: «Bár csak találkoznék valami jobb ízlésű Magyar Hirirő, mert Pántzél, kire magát Detsi egészen reá hagyta, igen Deákos és ízetlen. Ha Takáts itten megmaradt volna, s a Hireket is írta volna, melyeket Kerekes után Görög egészen néki által adta volt, úgy bizony sem a M. Ujság nem változott volna merő ízetlen idegen Ujságok fordításává, sem a M. Hirmondó meg nem szűnt volna, mert azt S.-gyi (Somogyi alkancellár) az ő jóakarója tovább is életben megtartotta volna. Hát ti Pesten nem tudtok-e találni arra való Embert, ki azt ott alatt írhasssa? Az igaz, hogy a te tisztedhez ez a hivatal legjobban illene, ugymint a M. Universitásbeli M. Literatura Professorához, de te már érdekesebb és szükségesbb Munkába kaptál, ugymint az írásbeli M. Régiségekhez, s a grammaticus észrevételekhez. Márton a szókönyvből immár a német-magyar Részének a felét kiadá, de a mint hallom, a Németséget nem igen helyesen megmagyarázá. Én meg nem foghatom, mitől jött és honnan történt, hogy Ráth, ki magát s a tehetségét a Hirmondó által annyira megesmertette a Hazával, mégsem tudott kapni (a mint hozzám írott még akkori leveléből tudom) 270 Előfizetőnél többet, ezaz Esméretlen pedig (moha az árát kétszerte drágábbnak tette) 1600-on immár fellyül mentt». Ezen néhány sor igen érdekes világot vet akkori journalistikánkra s egyszersmind Sándornak hírlapirodalmunk iránt való kiváló érdeklődését is jelzi. 1804. ápr. 6. felpanaszolja Sándor Révainak, hogy már két levelére adós maradt a válaszszaal, ezért szakadt meg a köztük való levelezés. Azonban ezt a mulasztást is megbocsátaná, csak a Régiségek kiadásával jobban sietne: a Grammatikája II. részét, melyet megküldött, köszöni, s ebben némely nyelvészeti kétségre figyelmezteti; az ujságírást visszautasító válaszára pedig magyarázólag írja, hogy inkább látná ott majdan egyik utódját «hacsak ismét Vályi forma ember nem lézen, jobban érdemlené meg, hogy [sem ezek a mostani ízetlen emberek, Detsi mint hallom, már alig tesz valamit benne, hanem Pántzél a Totum facja]. Ezután néhány bibliographiai s irodalom-

történeti kérdést intéz Révaihoz és hogy «a próza miféle étel s miből áll?»

1805. júl. 31. kezéhez vette a Revai Grammatikájának III. részét, melyet a szerző elküldött volt neki; de kedvesebben vette volna, ha azt levél kíséretében küldi. Tudósítja a csaknem egész télen tartó betegségéről és Pestre utazási szándékáról, melyről azonban már lemondott. «A Régiségeidnek II. szakaszához lehet-e valamely reménységünk?» írja tovább. A Kisfaludy Sándor és Kazinczy munkáinak Bécsben nyomtatásáról tudósítja, kérdezősködik Virág egészségéről és kéri Verseghy új munkáit, ezeket szeretné olvasni, szívesen megadja a költséget. Schedius által ígért bibliographiai pótlásokra mindeddig hiába várt. Júl. 30. érkezett haza Bécsbe a badeni fürdőből, hol négy hetet kedve szerint töltött.

1805. okt. 24. Verseghynek két magyar nyelvtani könyvét kezéhez vevén, biztatja Révait azok kritizálására; csak ne bosszankodva, hanem kigúnyolva és tréfálkozva tegye ezt; egyszersmind Verseghy két regényének, a Rikótinak és Kolomposinak, ezeken kívül az Aglájának megküldését kéri; megjegyezvén: «Batsányi az az ellenfelednek fő magasztalója, s a Verselő Hölgye a mint hallom még az éjjeli ágyokban is verseket öntenek». Továbbá ezt írja: «Nem tudom, miért nevezel engem is az Igyekezetidben piszkolónak? Vajjon hol, mikor s ki előtt én a te Igyekezetidet ótsállottam?» A túl érzékeny Révai bizonyosan Sándornak egynémely kifejezését magyarázta félre. Ezután a bécsi drágaságról ír, melyet a háború okozott. Egy régi kézirati bibliáról is emlékezik, melyből több kivonatot tett és írja: «Azokat csak azért eddig ki nem adtam, hogy magad találnád fel azt, a mihez te fogtál már előttem. Meg nem foghatom, hogy Pesten az Ország szívében lakván, hová a számos Magyar Uraság s Nemesség gyűltön gyülekezik, mégsem tudsz találni Mæcenásokat a Nyelvünk Régiségeinek kibocsátására. Vagy talán nem esmérnek-e Széchenyi, Festetics, Teleki, Mártonfi?»

Azon év decz. 12. kérdezi, hogy okt. 26. írt levelét a száz forinttal együtt, melyet a dilizsánczra feladott, vette-e? Kéri, szerezzze meg számára a Gyöngyösi Kemény Jánosát, a löcsei 1693. kiadást, bármibe kerüljön, mert az 1713. ott is megvan az udvari könyvtárban, vagy pedig irattassa le betűről-betűre a pesti egyetemi könyvtár példányáról és az ugyanott levő Conscriptio Decimæ

Pontificalis in Hungaria sub Carolo I. Rege című kéziratot, ezen költséget is megfizeti. Ezt írja tovább: «Hát vallyon mikor olvashatjuk a M. Régiségek II. könyvét? Szeretném tudni, mi akadályoztatja a kiadását, s mennyire volna szükséged, hogy azt kibotsáthasd? Én várva várom, hogy a Tiszta Magyarorságnak Tisztálatanságát tőled kimutatva mennél előbb olvashassam.» Végre a Bécsben levő francia katonákról ír, kiket a magyarokhoz hasonlítgat, mert bajuszt viselnek és kalpag van a fejükön.

1806. jan. 16. utolszor ír Révainak, miután az már két levelére nem válaszolt és kéri, tudassa vele, megkapta-e a száz forintot, mert tíz nap mulva három hónap elmúlik és akkor hiába jelenti magát a fővámon; azután a császár visszaérkezését és ezen alkalmából a színházak ingyen előadását említi. Ezzel megszakad a Révaival való levelezés.

Ezután kiadta következő munkáját, melyen harmincz esztendeig dolgozott: «*Toldalék a magyar-deák Szókönyvhez*» a mint végsőszer jött ki 1767-ben és 1801-ben ír Sándor István. Bécsben, Pichler Antal bettíivel, 1808. 8rét VIII + 509 lap és egy lap hibajavítás. Az «Előszó»-ban írja, hogy a régi könyvekből és a néptől ellesve írta le a magyar szavakat; a tótos vagy német eredetű szavakat is felvette, mert eddig más szó-könyvben nem fordultak elő, mégis közhasználatúak, sőt a könyvekben is előfordulnak; a mely szókat nem tudott latinra fordítani, nem adta latin nevezetüket; néhol német magyarázattal is élt. A Baróti Szabó Dávid Kisdéd Szótárából átvetteket Sz-el jelölte.

Igen hasznos kézi könyv volt ez akkor és a hasonló szótárakat terjedelemre nézve jóval túlhaladta s különösen a Páriz Pápai szótárának kiegészítéseül szolgált.

A szótár megjelenésének híre csak 1810. júl. 27. jutott el Kazinczyhoz Széphalomra, a mikor kéri Horvát Istvánt, hogy a debreczeni vásárra viendő csomagba Kis János könyvtárús kösse be a Sándor István Lexiconját is; szept. 19. azonban Döbrentei Gábornak panasolja, hogy Sándor külföldi útazását nem ismeri: «Itt könyvet nem kapni, Pestről pedig haszontalan várok. Soha sem láttam oly hideg embereket, mint a mi pesti barátunk;» 1811. jan. 16. ismét ír Horvát Istvánnak: «Nagyon óhajtanám, hogy a Sándor Lexiconát vehetem valaha, hogy élhessek azzal, a mit reánk tolongat.» 1812 elején Sándor (Horvát közvetítésével)

maga küldi el Kazinczynak a Toldalékot, azért kéri Horvát Istvánt, hogy azt Rumi József Kalmárhoz Kassára küldje. Márcz. 12 Rumi Károlyhoz ezt írja Kazinczy: «Sándor István írja, hogy engemet Lexiconával 3 kötetben (az az példányban) megajándékoza, s te hoztad el tőle a könyveket. Kérlek add által Szemere István zempl. követnek, de lepecsételve és hozzám adreszálva;» márcz. 14. ezt írja Vitkovich Kazinczynak Pestről: «Sándortól Horvát által neked ajándékban küldött Szótárt, egy Tokai kereskedő, Földim Dolinay Józseffel küldöm.» Ápr. 2. még mindig sürgeti Helmeczyhez írt levelében a szótár elküldését. Végre máj. 6. már Helmeczyt arra kéri, hogy tudakozza meg Vitkovichtól Sándornak bécsi szállását, hogy ajándékát megköszönhesse. Ilyen szomorú irodalmi viszonyok uralkodtak a múlt század elején; a közlekedés ily nehézségei igen megnehezítették a könyv elterjedését.

Sándor Kazinczyval nem volt szorosabb baráti viszonyban, leveleik közül sem maradt fenn egy sem; azonban Kazinczynak másokhoz írt leveleiből tudjuk azt, hogy ismerték egymást, így Kazinczy Rumyhoz 1811. jún. 11. írja: «Gleich als ich 1808 im Oct. in Wien ankam, schickte ich Exemplare der Régiségek an Sándor nach Wien» és 1812. nov. 17. «Als ich dies Herrn von Sándor in Wien erzählte, so wünschte dieser dass Kultsár seinen Plan nie ausführen könnte.» Ferenczy János azonban Bécsben tartózkodván többször érintkezett vele; Vitkovich pedig azt írja Kazinczynak 1811. aug. 6. Pestről, hogy Sándor Istvánt meglátogatta «szép öreg ember.» Miután arcképe nem maradt, ez az összes személyleírás a mit róla tudunk.

Miután a Révaival való levelezés, ennek még halála előtt félbe szakadt, Horvát Istvánnal kötött rövid barátságot és vele folytatott levélváltást: 1812. febr. 26. írja Sándor, hogy igen örült az ismeretségnek és azon 300 frtnyi összeget, melylyel Eggenberger neki a sokféle száz példányáért tartozik, szívesen átengedi Horvátnak munkáinak kinyomatására; sőt, a Sokféle IX., X., XI. és XII. köteteiből még hátralevő 375 példányt is kezéhez leküldi Pestre, hogy azokat a könyvtárúsnak, vagy jó barátainak ossza szét: «mivel én — írja — a munkáimon nem akarok nyerekedni sőt veszteséggel is a Hazámnak szolgálni kívánok, a könyvtárússal pedig bajlódni nincsen kedvem . . . én semmit éretők nem kívánok.»

Horvát Sándor Istvánnak ezen levelére nem válaszolt, mert jún. 12. ugyanazt ismételten említi Sándor, azon hozzáadással, hogyha azzal bajlódni nem volna kedve, szíveskedjék a példányokat barátjához, Virághoz juttatni; az említett 300 frtot is arra ruházza át, a ki a könyveket átveszi.

Sándor István Bécsből 1814. decz. 2. írta utolsó levelét Horvát Istvánhoz, melyben, miután levelének és a könyveknek kézhez vételét elismeri, többek közt a következőket írja: «Én (az ígéretem szerint) Pestre le nem jöhöttem, mert mind otthon Szent-Mihály napig dolgaim valának, azután pedig az urat ott fel nem találtam volna. Most mi itt merő Fejedelmeket és Világ Nagyjait látunk magunk körül. A vendéggazdák és Ételárúsok gazdagodnak, de mi magunk a naponként növekedő drágaság által szegényedünk. Isten neki, úgy is csak maholnap élünk, hadd szomorkodjék az, kinek felesége s gyermeki vagynak, majd talán jobb idők is jönnek. Én most, ha az urat meg nem bántanám, egy-két tudakozással akarok lenni. Tessék velem effélékben parancsolni, örülni fogok bármiben szolgálhatok. Az első volna az: hogy ha van-e valami: Mons nova prope Albam ubi Árpád castra fixit . . . Azután milyen helység legyen a Forum Geysae, melyet II. Gejza az ó-budai prépostságnak ajándékozott. Hát a Váji úr mikor tölti be a tett ígérését, hogy a Sz. Írásnak ama régi magyar fordítása is megjelenjen? Vajha az úrtól említett s kiadandó periodicus Írás is mennél előbb a Hazafiakat megvigasztalná. Én részemről fáradom, hogy a mit a Sokfélém folytatására elég bőven össze írtam, azt mind leküldeném, hogy a mit abból beiktatni tetszene, az arra szolgáljon.»

Sándor Istvánnak kiváló érdeme a nemzeti irodalom és tudományosság iránt való azon hazafiúi szeretete, melylyel azt még holtá után is anyagilag igyekezett támogatni. Ezt bizonyítja a még 1793. aug. 12. Bécsben kelt végrendeletének következő pontja: «Az egész ország és minden jó Hazafiak Kívánsága szerint a Hazánk Nyelvének kimívelésére erigálandó Akadémiának vagy is Társaságnak, melynek Pesten a Széke lenne mentől előbb való felállítására s fel segéllésére legálok tíz ezer forintot az az 10,000 frtot . . . Bibliothekámat s Nummothekámat vagyis a könyveimet és ritka Pénzeimet nem különben minden képeimet és Mappáimat az említett felállítandó Magyar Társaságnak legálok.» Így lett Sán-

dor István a Magyar Tudományos Akadémiának egyik alapítója. Ezen nevezetes hagyatéka törvénykönyvünkbe is beiktattatott (1827. 12. törv. cz.). Könyveinek egy része pedig az érmeken kívül (száz darab könyv és térkép) 1816. jún. 1. a m. n. múzeumba került Miller Ferdinánd igazgató kezéhez, a hol az egyes könyvében, így a Sokfélén megvan a saját «Ex libris» kézírása, más könyveken pedig családi címere van beragasztva. Azonban könyveinek nagy része a báró Mednyánszky-család birtokába jutott és ez (465 munka 530 kötete) a Mednyánszky Dénes báró ajándékából könyvtárával együtt 1895-ben a báró Eötvös József collegium birtokába jutott.

Végrendeletében még következőkép rendelkezett: «Ugyanott az ország közepén a szegény Gyermekek számára kik a Szüleiktől elhagyattanak és talált gyermekeknek neveztetnek egy olly Háznak felállítására, mely Németektől Findlingshausnak neveztetik hagyok ötezer forintot az az 5000 frtot. Hasonlóképen a Szülés-háznak (Geburtshaus) ott való felállítására ötezer forintot az az 5000 frtot. Lukán egy tizenkét emberekből álló Ispotálynak felállítására, kiknek Temetvényi Dominiumból való Sándor Familiának Szerencsétlenségből s nem kész Akaratból elszegényedett Jobbágyoknak kelletik lenni, hagytam a hátra lévő nyolcezer és hatszáz forintot az az 8600 frtot.

Mindezen hagyaték saját szerzeményéből, mely akkor 28,600 frt volt, került ki.

Sándor István sokat betegeskedett, ezt a leveleiben is többször említi. Utolsó nagy betegségéről és haláláról Kazinczy így emlékezik meg Pantheonában (Nemzeti Könyvtár XXXVI. 395. l.) «elunta vizikórság és hypochondria alkalmatlanságait, s magát fejbe lötte Bécsben 1815. márcz. 29.» Az egykorú Hazai s Külföldi Tudósítások pedig Pesten ápr. 12. a következő nekrológot írja róla: «Hazánknak egy tudós és munkás fia tekintetes Lukai Sándor István úr Bécsben, a hol a magános életét a tudományoknak szentelte, márcz. 29. életének 62. esztendejében hosszas betegeskedése után a boldogok országába csendesesen által költözött.» Ez utóbbi hírlapból merítették életrajzírói azon gyér adatokat, melyekben róla megemlékeztek. Fenn maradt Wohlleben E. bécsi polgármesternek 1815. márcz. 30. jelentésének másolata a m. n. múzeumban; ebből azt is megtudjuk, hogy a Stuben bécsi külvárosban a

Schöne Laterngasse 724. sz. ház I. emeletén lakott, hol szolgája Gál József, ennek neje és gyermeke is szállással birtak és miután ezek nyilatkozata szerint az öngyilkos írónak rokonai nem voltak, a lakást lepecsételték és a holttestet törvényes közszemlére a köz-kórházba szállították.

Így halt meg Sándor István, barátaitól elfelejtve, rokonaitól nem szeretve, elhagyottan. Még azon utolsó óhajtása sem teljesült, melyet végrendeletében kifejezett, hogy az általa készített lukai temetőben, hazai földbe temessék; ott aluszsza örök álmát Bécsben egy jeltelen sirban. Az írónak azonban legnagyobb érdeme s jutalma, ha munkáit használják és azzal együtt említik nevét is. A mi első magyar bibliographusunk emléke egy század multán is él; élni fog sokáig és gyakran fogják még emlegetni a *Sándor István Könyvesházát!*

Aeschylus. *Télffy Iván* lev. tagtól. 1 K 60 f. — VIII. szám. A mutató névmás hibás használata. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 20 f. — IX. szám. Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve. *Imre Sándor* l. tagtól 1 K 20 f. — X. szám. Bérczy Károly emlékezete. *Arany László* l. tagtól. (1875—1876.)

- VI. k.** I. szám. A lágy aspiráták kiejtéséről a zendben. *Mayr Auréltól* 20 f. — II. szám. A mandsuk szertartásos könyve. *Bálint Gábortól*. 20 f. — A rómaiak satirájáról és satirairóikról. *Dr. Barna Ignác* l. tagtól 40 f. — IV. szám. A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. *Goldziher Ignác* l. tagtól. 1 K. — V. Emlékbeszéd Jakab István l. t. fölött. *Szász Károly* r. tagtól. 20 f. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. *Szilágyi István* l. tagtól. II. *Vaszary Kolozstól*. III. *Révész Imre* l. tagtól. 1 K 20 f. — VII. Emlékbeszéd Mátray Gábor l. t. felett. *Bartalus István* l. tagtól 20 f. — VIII. A mordvaiak történelmi viszontagságai. *Barna Ferdinand* l. tagtól 40 f. — IX. Eranos. *Télffy Iván* l. tagtól. 40 f. — X. Az ik-es igékről. *Joannovics György* l. tagtól 80 f. (1876.)
- VII. k.** I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1 K. — II. Podhorszky Lajos magyar-sínai nyelvhasonlítása. *Budenz József* r. tagtól. 20 f. — III. Lessing (székfoglaló). *Zichy Antal* l. tagtól. 40 f. — IV. Kapcsolat a magyar és szuomi irodalom között. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 20 f. — Néhány ösműveltségi tárgy neve a magyarban. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 60 f. — VI. Rankavis Kleon új-görög drámája. *Télffy Iván* l. tagtól. Ára 60 f. — VII. A nevek uk és ük személynagairól. *Imre Sándor* l. tagtól. 40 f. — VIII. Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött. *Ballagi Mór* r. tagtól. 40 f. — IX. A töröktatár nép primitív culturájában az égi testek. *Vámbery Ármintól*. 20 f. — X. Bátor László és a Jordánszky-codex bibliafordítása. (Székfoglaló.) *Volf Györgytől*. 20 f.
- VIII. k.** I. Corvin-codexek. *Dr. Ábel Jenőtől*. 1 K 20 f. — II. A mordvaiak pogány istenei s ünnepi szertartásai. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1 K. — III. Oroszlapp utazásomból. *Dr. Genetz Arvidtól*. 40 f. — IV. Tanulmány a japáni művészetéről. *Gr. Zichy Ágosttól*. 2 K. — V. Emlékbeszéd Pázmány Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. A születése századik évfordulóján, Pázmándon rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta *Szász Károly* r. t. 20 f. — VI. Ükkonpolhár. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 40 f. — VII. Az ugynevezett lágy aspiráták phoneticus értékéről az ó-indben. *Mayer Auréltól*. 1 K 20 f. — VIII. Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. *Dr. Ábel Jenőtől*. 1 K 60 f. — IX. Ujperzsa nyelvjárások. *Dr. Pozder Károlytól*. 1 K. — X. Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Székfoglaló *Imre Sándortól*. 60 f.
- IX. k.** I. Emlékbeszéd Schietner Antal k. tag felett. *Budenz J.* r. tagtól. 20 f. — II. A Boro-Budur Jáva szigetén. *Dr. gr. Zichy Ágost* l. tagtól 80 f. — III. Nyelvünk újabb fejlődése. *Ballagi Mór* r. tagtól. 40 f. — IV. A hunnok és avarok nemzetisége. *Vámbery Ármintól*. 60 f. — A Kün- vagy Petrarka-codex és a künök. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 60 f. — VI. Emlékbeszéd Lewes Henrik György külső tag. felett. *Szász Károly* r. tagtól. 10 f. — VII. Ős vallásunk főistenei. *Barna Ferdinand* l. tagtól 80 f. — VIII. Schopenhauer æsthetikája. *Dr. Ruzsicska Kálmántól* 20 f. — XI. Ős vallásunk kisebb isteni lényei és áldozat szertartásai. *Barna F.* l. tagtól. 60 f. — X. Lessing mint philologus. *Dr. Kont Ignác*tól. 60 f. — XI. Magyar egyház népeinek a XVIII. századból. Székfoglaló. *Bogisich Mihály* l. tagtól. 1 K. — XII. Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. *Simonyi Zsigmond* l. tagtól. 40 f.
- X. k.** I. A jelentéstan alaponaljai. Az alakokban kifejezett jelentések. (Székfoglaló.) *Simonyi Zsigmond* l. tagtól. 60 f. — II. Etzelburg és a magyar húnmond. (Székfoglaló.) *Heinrich Gusztáv* l. tagtól. 40 f. — III. A M. T. Akadémia és a szémi irodalmi társaság. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 40 f. — IV. Ertsük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében.) *Joannovics György* t. tagtól. 60 f. — V. Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 f. — VI. Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusaival. Miveltégtörténeti szempontból. (Adalék a költészet összehasonlító tropikájához.) *Dr. Petz Vilmostól*. 1 K 20 f. — Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. *Szász Károlytól*. 20 f. — VIII. Cationale et Passionale Hungaricum. *Bogisich Mihálytól*. 60 f. — IX. Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. *Jakab Elektől*. 1 K. — X. Emlékbeszéd Klein Lípót Gyula kultag felett. *Dr. Heinrich Gusztáv*tól. 80 f. — XI. Újabb adalékok a magyar zene történelméhez. *Bartalus Istvántól*. 80 f. — XII. A magyar romanticismus. *Binczei Józseftől*. 20 f. — XIII. Újabb adalék a magyar zene történelméhez. *Bartalus Istvántól*. 80 f.
- XI. k.** I. Ugor vagy töröktatár eredetű-e a magyar nemzet? *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 40 f. — II. Ujgörög irodalmi termékek. *Dr. Télffy Iván* l. tagtól. 80 f. — III. Középkori görög verses regények. *Dr. Télffy Iván* l. tagtól. 60 f. — IV. Idegen szók a görögben és latinban. *Dr. Pozder Károlytól*. 1 K. — V. A csuvasokról. *Vámbery Ármintól*. 60 f. — VI. A számlálás módjai és az év hónapjai. *Hunfalvy Pál* r. tagtól 40 f. — VII. Telegi Miklós mester magyar katechizmusa 1562-ik évből. *Maglath Béla* l. tagtól. 20 f. — VIII. Káldi György nyelve. *Dr. Kiss Ignác*tól. 1 K. — IX. A muhammedán jogtudomány eredet-

- ről. *Goldziher Ignác* 1. tagtól 20 f. — X. Vámbéry Ármin «A magyarok eredete című műve néhány főbb állításának bírálata. *Barna Ferdinánd* 1. tagtól 1 K 20 f. — XI. A nyelvejlődés történelmi folytonossága és a nyelvőr. *Ballagi Mór* r. tagtól. 40 f. — XII. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. Válaszom Hunfalvy Pál bírálati megjegyzéseire. *Vámbéry Ármin* r. tagtól. 60 f.
- XII. k. I.** Seneca tragédiái. *Dr. Kont Ignác*tól. 1 K 20 f. — II. Szombatos codexek. *Dr. Nagy Sándor*tól. 60 f. — III. A reflexív és valláserkölcsi elem a költészetben s Longfellow. Székfoglaló. *Szász Béla* 1. tagtól. 60 f. — IV. A belviszonyragok használata a magyarban. *Kúnos Ignác* és *Munkácsi Bernáttól*. 1 K. — V. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. *Vámbéry Ármin* r. tagtól. 1 K. — VI. Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? *Volf György* 1. tagtól. 1 K. — VII. A kasztamuni-i török nyelvjárás. *Irta Thury József*. 1 K. — VIII. Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. *Télffy Iván* 1. tagtól. 40 f. — IX. Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. *Kálmány Lajostól*. 40 f. — X. A mondat dualismusa. *Brassai Sámuel*től. 1 K 20 f. — XI. A kunok nyelvéről és nemzetiségéről. *Gr. Kuun Géza* t. tagtól. 80 f. — XII. Isota Nogarola. *Ábel Jenőtől*. 1 K.
- XIII. k. I.** Kudrun, a monda és az eposz. *Heinrich G.* 1. tagtól. 80 f. — II. A votják nép multja és jelene. *Barna F.* 1. tagtól. 60 f. — III. Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. *Goldziher I.* 1. tagtól. 80 f. — IV. A homeroszi Demeter-hymnusról. *Ábel Jenő* 1. tagtól. 1 K. — V. A votjakok pogány vallásáról. *Barna Ferdinánd* 1. tagtól. 40 f. — VI. A régi magyar nyelv szótára. *Szarvas Gábor* r. tagtól. 20 f. — VII. Egy kis viszhang Vámbéry Ármin ur válaszára. *Budenz J.* r. tagtól. 40 f. — VIII. Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. *Szily Kálmán* r. tagtól. 20 f. — IX. Szegedi Lénárt énekeskönyve. *Bogisich Mihály* 1. tagtól. 1 K. — X. Szőrendi tanulmányok. I. rész. *Joannovics Györgytől*. 60 f. — XI. A kisebb görög tragikusok tropusai *Petz Vilmostól*. 20 f. — XII. Heraclius. Rankavis Leon hellén drámája. *Télffy Ivántól*. 60 f.
- XIV. k. I.** Az ó- és középkori Terentius biographiák. *Ábel Jenőtől*. 80 f. — II. Szőrendi tanulmányok. II. rész. *Joannovics Györgytől*. 80 f. — III. A mordva nép házassági szokásai. *Barna F.* 1. tagtól. 60 f. — IV. Jelentés ujhellén munkákról. *Télffy Iván* 1. tagtól. 60 f. — V. Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. *Kálmány Lajostól*. 20 f. — VI. Etymologicum magnum Romanie. *Putnok Miklóstól*. 40 f. — VII. A magyar szótók. *Simonyi Zsigmond*tól. 60 f. — VIII. A nyelvújítás történetéhez. *Simonyi Zsigmond*tól. 40 f. — IX. Szőrend és accentus. *Brassai Sámuel* t. tagtól. 80 f. — X. Három franczia hellenista és a volapük. *Télffy Iván* 1. tagtól. 40 f. — XI. Enhemeri reliquae. *Nemethy Gezá*tól. 1 K 20 f. — XII. Gáti István steganographiája, kapcsolatban a modern stenographiával. *Vikár Belától*. 80 f.
- XV. k. I.** Az iszlám vallásos mozgalmak az első négy században. *Dr. Schreiner Martontól*. 60 f. — II. André Chénier költészete. *Haraszti Gyulától*. 3 K. — III. Kombináló szóalkotás. *Simonyi Zsigmond*tól. 80 f. — IV. Az aranyosszéki mohácsi nyelvműlékek. *Hunfalvy Páltól*. 30 f. — V. Psychiatria és politika. *Zichy Antaltól*. 20 f. — VI. Ujabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás. *Télffy Ivántól*. 1 K 20 f. — VII. A magyar zene tudományos tárgyalása. *Ponori Theurewlek Emiltől*. 40 f. — VIII. A hangsúly a szláv nyelvekben. *Asbóth Oszkártól*. 1 K 60 f. — IX. A nyelvújítás és az idegenszerítések. *Simonyi Zsigmond*tól. 1 K 20 f. — X. Kisfaludy Károly «Mohács»-a görögül. *Télffy Ivántól*. 80 f. — XI. Tanulmányok az újkori persai irodalom történetéből. *Dr. Kégl Sándor*tól. 3 K. — XII. Ujabb adatok a kún Petrarca-Codexhez. *Gróf Kuun Gézá*tól. 30 f.
- XVI. k. I.** A besztercei szószedet. Latin-magyar nyelvműlék a XV. századból. *Pinály Henrik*től. 4 K. — II. A pogány arabok költészetének hagyománya. (Székfoglaló.) *Goldziher Ignác*tól. 1 K 20 f. — III. A szláv szók a magyar nyelvben. *Asbóth Oszkártól*. 90 f. — IV. Paraspondylos Zotikos költeménye a várnai csatáról. *Pecz Vilmostól*. 60 f. — V. Új-görög munkák ismertetése. *Télffy Ivántól*. 40 f. — VI. Két új-görög nyelvtan magyarul és a mai görög verstan. *Télffy Ivántól*. 40 f. — VII. A Marmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. *Szamota Istvántól*. 1 K. — VIII. Guarinus és Janus Pannonius. *Hegedűs Istvántól*. 1 K 60 f. — IX. Kisázsiai török dialektusairól. (Székfoglaló.) *Dr. Kúnos Ignác*tól. 90 f. — X. Diesének Jacobus Ant. Marcellusra. *Irta Janus Pannonius. Hegedűs Istvántól*. (Székfoglaló).
- XVII. k. 1.** Egyiptologiai tanulmányok a chronologia köréből. *Dr. Mahler Edé*től. 30 f. — 2. Naszreddin hodsa tréfái. *Kúnos Ignác*tól. 3 K. — 3. A perzsa népdal. *Dr. Kégl Sándor*tól. 90 f. — 4. Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? *Melich Jánostól*. 1 K 20 f. — 5. Brassai Samuel mint æsthetikus és műkritikus. *Kozma Ferenc*től. 2 K. — 6. Sz. Ágoston reguláinak magyar fordítása Celius (Bánffy) Gergelytől. *Dézsi Lajostól*. 2 K. — 7. Czakó Zsigmond ismeretlen drámai költeménye. *Vadnai Károly*tól. 30 f. — 8. Szent István veszprémi völgyi donatijának görög szövegéről. Fényképmelléklettel. *Gyomai Gyulától*. 1 K 20 f. — 9. Adalékok az egyiptomi nyelvhez. *Mahler Edé*től. 60 f.